

OSMANLI TARİHİNDE
KÖPRÜLÜLER DÖNEMİ
(1656-1710)

Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar

OSMANLI TARİHİNDE KÖPRÜLÜLER DÖNEMİ
(1656-1710)

Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar

Editör:

M. Fatih Çalışır

ISBN 978-625-6055-16-2
1. Baskı İstanbul - 2024

İHÜ Yayınları 91

Genel Yayın Yönetmeni Savaş Cihangir Tali
Yayın Yönetmeni Ayşenur Alper
Tasarım İHÜ Yayınları
Kapak Uygulama İHÜ Yayınları
Mizanpaj Uygulama Muhammed Muttaki Topcu

Baskı&Cilt METEKSAN
Sertifika No: 46519

Çalışır, M. Fatih

Osmanlı Tarihinde Köprülüler Dönemi (1656-1710) : Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar / M. Fatih Çalışır. --
Birinci basım. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2024.

528 s. ; 24 sm. -- (İHU Yayınları ; 91.)

Bibliyografya ve dizin var.

ISBN 978-625-6055-16-2.

1. Türkiye_Tarih_Osmanlı İmparatorluğu, 1288-1918. 2. Türkiye_Medeniyet_1288-1918. 3. Türkiye_Sosyal
durum. 4. Devlet adamları_Türkiye_Biyografi.

DR589

956.1023

© Bu eserin tüm yayın hakları, İbn Haldun Üniversitesi'ne aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları bir İbn Haldun Üniversitesi departmanıdır.

Ordu Cd. No:3, 34480 Başakşehir/İstanbul

yayinevi@ihu.edu.tr | press@ihu.edu.tr

Sâhib-i Devlet Âdemleri:
1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşında
Fazıl Ahmed Paşa'nın Askerî Kıtaları

Özgür KOLÇAK*

Bu yazıda 1663–1664'te meşhur Köprülü sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın kapısında Avusturya-Macar kuvvetlerine karşı bilfiil çarpışmış olan savaşçı bölükler incelenecektir. Bu minvalde takip eden sayfalarda öncelikle on altıncı-on yedinci yüzyıl Osmanlı ümera kapıları hakkında genel bir değerlendirme yapılacak ve bu kapılarda hizmet eden görevlilerin tespitiyle erken modern Osmanlı “kapu halkı”nın teşkilatî yapısı kısaca tarif edilecektir. Çalışmanın ana meselesini teşkil eden Fazıl Ahmed Paşa'nın askerî kıtalarının mahiyeti şu sorular muvacehesinde değerlendirilecektir: 1) 1663 ve 1664 senelerinde Fazıl Ahmed Paşa'nın kapısında sefere katılan asker sayısı kaçtı? 2) Bu savaşçı bölükler hangi yöntemlerle hizmete alınıyordu? 3) Bu askerlere kimler komuta ediyordu? 4) Fazıl Ahmed Paşa bölükleri 1663–1664 savaşında hangi görevleri üstlendiler? 5) Fazıl Ahmed Paşa –ve çağdaşı Osmanlı ekâbirinin– kapısında hizmet eden savaşçı bölükler, askerî teçhizat ve muharebe usulleri bakımından askerlik tarihinin neresinde duruyorlardı?

---

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü. E-posta: ozkolcak@istanbul.edu.tr

Bu soruların yanıtlarına ulaşmaya çalışırken kabaca üç kaynak grubundan istifade edilecektir. İlkin, Fazıl Ahmed Paşa'nın mühürdarı (bu manasıyla "kapı"sının bir parçası) Hasan Ağa ve ünlü gezgin Evliya Çelebi gibi 1663 ve 1664'te Osmanlı ordusunda bizzat görev almış Osmanlı müelliflerinin yazdıkları dikkate alınacaktır. İkincisi, aynı sefer yılları boyunca diplomatik veya casusluk faaliyetleri nedeniyle Osmanlı kuvvetlerini gözleyen/gözlemleyen batılıların yazdıkları dışarıdan bir bakış olarak karşılaştırma amacıyla kullanılacaktır. En nihayetinde, 1663-64 sefer yıllarına denk düşen ordu mühimmesi kabilinden başka bazı arşiv kayıtlarının yanı sıra Osmanlı Arşivi'nde tutulan iki sefer ruznamçesi ordu hazinesinden yapılan harcamaları kaydederken Fazıl Ahmed Paşa'ya tabi ağa, bölükbaşı ve sekbanlar hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan Kâmil Kepeci tasnifinde 1957 numaralı defter, ordu hazinesinin varidatıyla birlikte 14 Şaban 1073/24 Mart 1663 tarihini takip eden hicri senenin Nevruzuna değin buradan yapılan masraf ve teslimatları öbekler halinde kaydeder. Aynı tasnifte (KK) yer alan 1960 numaralı defter, 1957 no'lu defterin devamı niteliğindedir. KK. 1960, 24 Şaban 1074/22 Mart 1664'e denk düşen 1074 Nevruzundan başlayarak bir kamerî yıl içinde yapılan harcamaların kayıtlarını tutar. Bunlar Fazıl Ahmed Paşa'nın kapısına ait özel muhasebe defterleri değil; Osmanlı hazinesinin oluşturulan sefer bütçesinden sefer yılları boyunca devlet adına yapılan masrafların girildiği defterlerdir. Zaten Fazıl Ahmed ve diğer paşalara bağlı sekbanları ilgilendiren kayıtların defterlerde 1 Ağustos 1664 tarihli St. Gotthard yenilgisinin ardından zuhur etmesi olağanüstü bir vaziyetle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bu haliyle zikredilen defterlerde Fazıl Ahmed Paşa'ya tabi personel ve savaşçı bölükleri hakkında toplu ve intizamlı listeler yer almaz. Makale boyunca okuyucuya sunulan veriler bu hacimli defterlerin muhtelif sayfalarına öbekler halinde dağılmış nice küçük kaydın toplanıp değerlendirilmesiyle elde edilmiştir.

Osmanlı Kapı Halklarına Giriş

Osmanlı siyasi seçkinlerinin beyliğin kuruluş günlerinden itibaren maiyetlerinde kendilerine sadık, hanenin/ailenin özel işlerini gören, bazı hallerde savaşçı bölükler halinde etraflarında kenetlenen kişiler beslediği bilinen bir olgudur. Çoğunlukla köle/kul asıllı kişilerden seçilip yetiştirilen bu insanlar, on altıncı yüzyılda Osmanlı siyasi mekanizmasının daha girift ve kapsamlı bir hale gelmesiyle idari teamüllerde sabit bir yer edinmeye başladılar. Osmanlı merkezî iktidarı, mazuliyet veya gelir yetersizliği gibi sebeplerden ümeraya tabi kapı halklarının dağılmasını engellemek adına on yedinci yüzyılda *arpalık* ve *mutasarrıflık* uygulamalarını idari işleyişin bir parçası haline getirdi.

Burada ancak işaret edilen bu değişim sürecinde Osmanlı Bey ve paşalarına (ve tabii ki ulemaya) hizmet sunan dikkat çekici büyüklükte “kapu halkları” ortaya çıktı. Mustafa Akdağ ve Mustafa Cezar’ın çalışmalarına bakılırsa, bilhassa paşa/beylerbeyi kapılarında biriken tüfekçi sekban ve leventlerin önemli ölçüde yeni bir vakıa olduğu açıktı.¹ Rıfa‘at Ali Abou-El-Haj, 1974 tarihli kısa ama etkili makalesinde paşa kapılarını Osmanlı’da modern devletin oluşumuna yaptıkları katkı bakımından ele aldı.² Buna göre hizmet ettikleri paşa kapılarından Osmanlı merkezî bürokrasisi ve devlet yönetimine yükselen isimler, on yedinci yüzyıl sonu itibarıyla Osmanlı devlet idaresinde sarayın yanında yeni bazı güç merkezlerinin öne çıktığını gösteriyordu. Abou-El-Haj’ın kavramsallaştırması sonraki Osmanlı tarihçilerinin meseleye bakışını önemli ölçüde şekillendirdi. On altıncı-on yedinci yüzyıllarda Osmanlı idari seçkinleri ve merkez-taşra ilişkileri

¹ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 180-238; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975).

² Rifaat Ali Abou-el-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683–1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society* 94/4 (1974), 438-447.

üzerine çığır açıcı eserler bırakan Metin Kunt, ümera kapılarında bir araya gelen “halk”ın Osmanlı saray halkıyla olan benzerliklerini ve paşa-bey kapılarının sultan sarayının erken modern bürokrasi ölçeğinde bir taklidi olduğunu gözler önüne serdi.³ Palmira Brummett, bu seçkin “hane”lerin, en azından Akdeniz havzasında, çağdaşı aile/hane yapılarından farklı davranmadığını; kendi iç işleyişine sahip, menfaatlerinin bilincinde, ittifak ilişkileri veya siyasi hizipleşmelerde taraf yapılar olarak tebarüz ettiklerini belirtti.⁴ Jane Hathaway, Osmanlı devlet idaresinde paşa kapılarının rolünü anlatabilmek için kapı halkını teşkil eden çeşitli unsurları, mesela köleleri, kadınları, aile fertleri ve müntesipleri, hadımları tarihsel bağlam içine yerleştirdi.⁵ Ne var ki, bu çalışmaların (ve daha birçoklarının) hiçbiri –Akdağ ve Cezar’ın sağladığı büyük miktardaki ham bilgi istisna tutulursa–, ayanlığın Osmanlı tarihinin bir parçası haline geldiği on sekizinci yüzyıl öncesinde Osmanlı idari-askeri seçkinlerinin kapılarındaki savaşçı bölüklerin mahiyeti ve organizasyonuna sistematik olarak eğilmedi.

Osmanlı ümera kapılarında kimlerin hangi sıfatla hizmet ettiğini tespit edebilmenin en iyi yolu, paşaların gelir-giderlerini kaydetmek için tutulmuş olan muhasebe defterlerindeki mevacic, in‘am, bahşiş ve harcırah kayıtlarına bakmaktır. Bu, bir Osmanlı seçkininin kapısında sabit veya geçici sözleşmelerle çalışan savaşçıları görebilmemize imkân sağlar. Bu hususta araştırmamıza yardımcı olabilecek üç defter yayımlanmıştır: Ayas Paşa’nın 1555 yazından 1557 yazına değin Erzurum’da beylerbeyilik yaptığı dönemi kapsayan muhasebe

³ Metin Kunt, “Royal and Other Households”, *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead (New York: Routledge, 2012), 103-116.

⁴ Palmira Brummett, “Placing the Ottomans in the Mediterranean World: The Question of Notables and Households”, *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa‘at Abou-El-Haj*, ed. Donald Quataert vd. (İstanbul: ISAM Publications, 2010), 77-96.

⁵ Jane Hathaway, “Households in the Administration of the Ottoman Empire”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 40 (2013), 127-149.

defteri,⁶ Diyarbakır Valisi Ömer Paşa'nın 1670-71 yıllarına ait gelir-gider defteri⁷ ve aynı Ömer Paşa'nın Erzurum valiliğine ait 1682 masraf defteri.⁸ Bu defterlere, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA) Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) tasnifinde muhafaza edilen 1325 numaralı defteri de ilave edilebiliriz. Muhtemelen Hacı Mehmed Paşa'ya ait olan defter, Diyarbakır'a tayin olunan paşanın 1 Safer 1079/11 Temmuz 1668'den başlayarak görev yerine intikaline kadar geçen süredeki gelir, harcama ve ticarî muamelelerin kayıtlarını ihtiva eder. Defterin Hacı Mehmed Paşa'nın maiyetinde hizmet verenlerin listesini vermediği doğrudur; gelgelelim, bazı ticarî ve idarî işlemlerde aracılık yapmaları, kimi zaman da paşanın alicenaplığından istifade ederek aldıkları hediye ve bahşişler, paşanın kapısında seyahat eden birçok görevliye erişmemizi sağlar. Bu defterlerin ihtiva ettiği bilgiler, Osmanlı arşiv ve anlatı kaynaklarının tanıklığında Fazıl Ahmed Paşa'nın kapı halkı inşa edilmeye çalışılırken referans verileri olarak kullanılacaktır.

Cumhur Bekar, Köprülü hanesinin yükselişini ele aldığı yakın tarihli bir çalışmada Köprülülere tabi kapı halkını dört katmana ayırarak incelemiştir. Bekar, merkeze, aile/hanenin çekirdeğine yakınlıkları bakımından içeriden dışarıya halkalar biçiminde tasnif ettiği bu katmanları şu şekilde sıralar: 1) Damatlarla birlikte aile fertleri 2) Ağa, kethüda ve kâtipler 3) Müntesipler 4) Köprülü hanesiyle ilişkili tımar ehli.⁹ Yazıda Köprülü kapı halkından “ağa”ların askerî

⁶ Dündar Aydın, “Osmanlı Devrinde XVI. Yüzyılda Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın Bir Yıllık Bütçesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 8 (1997), 393-477.

⁷ İ. Metin Kunt, *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbakır, 1670-71* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981).

⁸ Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/34 (2003), 107-124.

⁹ Cumhur Bekar, “The Rise of the Köprülü Household: The Transformation of the Patronage in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century”, *Turkish Historical Review* 11 (2020), 229-256.

meselelerde üstlendiği roller ve Köprülü vezirlerin ehl-i tımarla tesis etmiş olduğu ilişkilere dair atıflar bulunsa da Bekar'ın temel amacı, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Köprülülerin siyasi iktidar temerküzünde başvurduğu vasıtaları açıklamak olduğundan bu ağaların komutası altında seferlere katılan savaşı bölüklerin mahiyeti hakkında bir değerlendirme yapılmamıştır.

Bekar'ın tespitlerinden ve giriş sayfalarındaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, “kapı halkı” geniş bir tanımdı. Esasen erken modern bürokratik örgütlenme bakımından sarayın mütevazı bir replikası olduğundan çok çeşitli hizmetler üstlenen, farklı uzmanlıklara sahip, toplumun muhtelif zümrelerinden gelen insanları ihtiva ediyordu. Bunların bazıları, bir yandan bir paşanın kapısında görünmesine rağmen Osmanlı merkezî iktidarıyla içli dışlıydı; bazıları ise neredeyse salt bir kapının “âdemi” olarak varlığını sürdürüp iş üretmişti. Bu fenomene şahitlik eden Osmanlılar, hasbelkader kalemlerine sarıldıklarında, paşa kapılarında gördükleri kişileri tarif ederken muazzam çeşitlilikte hizmet kadrolarına, yine epeyce kafa karıştırıcı sıfat ve isimlendirmelerle atıfta bulunurlar. Burada evvela on yedinci yüzyıl itibarıyla bir paşa/beylerbeyi kapısında görev deruhte eden kimselerin unvanları dönemin kaynaklarına yansıdığı şekliyle sıralayıp, en basit şekliyle de olsa, bir paşanın kapısını teşkil eden iç/enderun ve dış/birun daire veya halklarını birbirinden ayırmak gerekir.

Eseri neşreden Cengiz Orhonlu'nun tahminiyle 1785'ten bir süre sonra yazılan *Risâle-i Terceme*'ye göre, taşrada hizmet eden bir paşanın iç ağalar, çavuşlar, hazinedar, çukadar ve silahdar gibi görevlilerden oluşan bir iç dairesi; kethüda beyin emrinde kâtipler, selam ağası, kapıcıbaşılar, mataracıbaşı, tüfenkçibaşı, vekilharç, masraf, arpa ve odun eminleri, delilbaşı, aşçıbaşı ve seyisbaşı gibi kimselerden müteşekkil bir dış dairesi bulunması yerleşik bir uygulamaydı.¹⁰

¹⁰ Cengiz Orhonlu, “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle. ‘Risâle-i Terceme’”, *Belgeler* 4/7-8 (1967), 39-50.

Risâle-i Terceme yazarının tasnifi, on sekizinci yüzyılın sonunda paşa kapılarının vardığı nispeten daha karmaşık ve sistemli yapıya dayanıyor olabilir. Bununla birlikte geçen asırda da Osmanlı ümera kapılarının iç/enderun ve dış/birun olmak üzere iki bölümden tereküp ettiği kesindir. Örneğin, 1636'da veziriazam tayin edildikten sonra şark seferine çıkan Bayram Paşa kapı halkına silah dağıtırken en yakın maiyetini oluşturanlara “gilmân-ı enderun” namıyla tevziat yapmıştı.¹¹ Keza, Merzifonlu Kara Mustafa'nın kapısını tarif eden Antoine Galland, paşanın hizmetlilerini aynı şekilde iç ve dış memurlar olarak ayırıyordu.¹² Bu haliyle ele alındığında, en azından on yedinci yüzyıl itibarıyla, ümera kapılarını teşkil eden zevatı Galland ve Evliya Çelebi'nin¹³ anlattıkları ve MAD. 1325'te isimleri geçen görevlilerden hareketle şöyle sıralayabiliriz.

Bir Osmanlı siyasi seçkininin konağını/sarayını veya (bu yaşam mekânlarının on yedinci yüzyıl Osmanlı siyasi tarihinde oynadığı rol düşünüldüğünde) “kapu”sunu çekip çeviren, kapının mali ihtiyaçlarını düzenleyip paşa/efendilerin hususi hizmetlerini gören, tören ve alaylar vesilesiyle siyasal alanda arz-ı endam etmek icap ettiğinde efendileriyle birlikte boy gösteren kişiler kapının iç halkını oluşturuyordu. Literatürde kimi zaman hazinedar ağa iç halkını oluşturan ağaların âmiri olarak gösterilse de bunların başında on altıncı yüzyıl ortasında Ayas Paşa kapısında hizmet eden Mustafa Ağa gibi bir “kethüda-yı Enderun” bulunması akla daha yatkın geliyor.¹⁴ Buna ilaveten silahtar ve çuhadar ağaların esasen hane/kapıyı temsilen

¹¹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, *Defter [T SMA.d]*, No. 3196, 8b.

¹² Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, şerhlerle yay. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 2/132-134.

¹³ Mehmet Ali Ünal, “Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyyeti (Kapıhalkı)”, *XVII. Türk Tarih Kongresi. 15-17 Eylül 2014, Ankara. Kongreye Sunulan Bildiriler (IV. Cilt-I. Kısım)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 143-197.

¹⁴ Aydın, “Ayas Paşa'nın Bir Yıllık Bütçesi”, 421, 441, 446, 456.

görevler üstlendikleri, o kapının kamuya dönük itibarlı yüzleri olduğu anlaşılıyor. Paşayı doğrudan ilgilendiren yazışmalar, görünen o ki, bir şekilde mühürdarın önüne geliyordu. Yine paşanın imamı bir kenara bırakılırsa, iç halkın geri kalan ağaları ümera hanesinin temel ihtiyaçlarını –elbette toplumsal şanına yaraşır ölçekte– karşılamaktan sorumluydular. Bu manada kilercibaşı, kahvecibaşı, şamdancı, kaptancibaşı, sarıkçibaşı, makramacı veya peşkircibaşı, tellakbaşı ve berberbaşı gibi kimselerin emirleri altındaki içoğlanlarla ne çeşit vazifeleri yerine getirdiklerini tahmin etmek güç değil.

Bununla birlikte ümera kapısının kamusal alana taşan esas kısmı dış halkıydı. Dış ağaların tepesinde kâhya ismiyle de bilinen kethüda yer alıyordu. Gerçi anlatı kaynaklarında paşa kethüdasıyla kapıcılar kethüdası ve kapı kethüdasının bazen birbiriyle karıştırıldığı, bu halin de modern araştırmacıları yanlış yollara saptırabileceğini belirtmek gerekir. Ümera kapılarının idari şemasına dair çok daha nitelikli çalışmalara muhtaç olduğumuz aşikârdır; burada alelacele kotarılan iptidâî tasvirin ileride kapsamlı araştırmalarla tashih edilme ihtimali vardır. Şimdilik dış ağaların başındaki kethüdanın kapının çok daha kalabalık dış dairesinin işleyişinden sorumlu, efendisinin siyasi istikbaline bağlı olarak Osmanlı siyaset mekanizmasında terfi etmeye (beylik ve beylerbeylik mansıbı almaya) namzet biri olduğunu belirtmekle iktifa edelim. Buna karşın kapı kethüdası, paşaların merkezden uzak oldukları vakitlerde payitahtta olan bitenden haberdar olabilmek adına kendilerini temsilen geride bıraktıkları adamlarından ibaretti.¹⁵ Kapıcılar kethüdası ise ümera kapısında hizmet eden çok sayıdaki kapıcıbaşından sorumluydu; bu kişiler paşanın dış dünyayla, daha somut açıklamasıyla başka bey ve paşalarla, ulema mensuplarıyla, sarayla ve diğer kişi ve kurumlarla iletişimini sağlayan yetkililerdi. Kapıcıbaşlarının taşıdığı mektup ve emirler, herhalde divan

¹⁵ Michael Nizri, “Rethinking Center-Periphery Communication in the Ottoman Empire, the Kapı Kethüdası”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 59 (2012), 473-498.

efendisinin altında çalışan tezkereci ve mektubîlerin elinden çıkıyordu. Sadrazam kapısında bunlara telhisçiler ekleniyordu.

Ümera kapılarında hizmet eden kişilerin sayısı bilinmese bile erken modern tarih kıstaslarında hiç de az olmadıkları kesindir. Bu bağlamda harcamalardan sorumlu bir vekilharç, kayıt tutan masraf kâtipleri, matbah emini, aşçıbaşı, çaşnigirbaşı ve karakullukçular kapının geri kalan unsurlarının iâşe ve ibatesini sağlamak açısından elzem görünüyor. Kapı halkının bir yerden diğerine (mesela yeni bir atama sebebiyle) gitmek veya bir askeri sefere katılmak için topluca harekete geçtiği durumlarda sancaktar ve bayraktarlar kitlenin ortası veya başına geçiyorlardı. Paşanın kapısıyla beraber alay göstermesi gerektiği hallerde selam çavuşu, alay çavuşları ve alem (çalgıcı) mehterleri öne çıkıyordu. Yola revan oldukça mirahur ağanın sorumluluğunda seyisbaşı, sarraçlar, sarbanbaşı (devecibaşı) ve bunlara ilaveten arpa emini, konakçıbaşı, meşalecibaşı ve hayme (çadır) mehterleri gibi zümrelerin iş yoğunluğu artıyordu.

Bu kısmı son bir uyarıyla bitirmek yerinde olur. Ümera kapısının Fazıl Ahmed Paşa gibi sadaret makamını elinde tutan bir kişinin etrafında işlediği durumlarda, paşanın hususi adamlarıyla merkezi iktidar unsurlarından görevlendirme icabı yanında bulundurduğu kişiler kolayca karıştırılabilir. Bu kimselerin bazı hallerde veziriazamla kurmuş oldukları intisap ilişkileri meseleyi daha da karmaşık hale getirir. Örneğin, H. 1074 Recec (1663-1664 kışı) mevaciplerini Fazıl Ahmed Paşa'nın defterlisi (bâ-defter-i hazret-i sadr-ı âlî) olarak alan otuz beş dergâh-ı âlî kapıcısının kimlerden oluştuğunu, bunların Fazıl Ahmed Paşa ile münasebet biçimlerinin hangi saiklerce şekillendirildiğini bilmek ufkumuzu genişletebilirdi. Ne de olsa, sefer ruznamçesinin aynı sayfasında yukarıda belirtilen kaydın hemen solundaki öbekte bu kez ayrı bir grup olarak seferde hizmet eden dergâh-ı âlî kapıcıları zaten kaydediliyor.¹⁶ Benzer şekilde, h. 1074 lezez ve h. 1075 masar

¹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Kâmil Kepeci* [KK.], No. 1957, 81.

mevacip ödemelerinde kırk bir dergâh-ı âlî kapıcısı sefer esnasında sadrazamın hizmetinde yer almakla birlikte (der-sefer-i hümayûn der-hidmet-i sadr-ı âlî) ruznamçeci kâtibin öbek kaydın altına yazdığına göre bu kişiler *aynı zamanda* “bevvâbân-ı sadr-ı âlî”ydi.¹⁷ Bu uygulama örneğini dergâh-ı âlî silahdar ve sipahileri için genişletmek mümkün görünüyor.¹⁸ Keza 1665 başına ait bir bedel-i gedik işleminde, İbrahim Çavuş, dergâh-ı âlî çavuşları zümresinden olmakla beraber sadrazam tabileri arasında gösteriliyor (an-çavuşân-ı dergâh-ı âlî tâbî-i hazret-i sadr-ı âlî). Ruznamçeyi tutan kâtip, bu durumu yukarıda alıntılanan ibarenin haricinde kaydın en altına İbrahim Çavuş’un sadrazam tabilerinden olduğunu ayrıca bir kere daha yazarak teyit etmiştir.¹⁹ Bundan takriben bir buçuk sene önce, 1663 yazında, Habsburg kuvvetleriyle çatışmalar başlamışken Kanije Beylerbeyi Hasan Paşa’nın bir savunma kuvveti oluşturabilmesine yardımcı olmak için görevlendirilen Haseki Mehmed ise ordu divanında mühimme defterini tutan kişi açısından dergâh-ı âlî müteferrikası olmanın yanında Fazıl Ahmed Paşa’nın kapıcıbaşlarından biriydi (vezîr-i a‘zam kapıcıbaşlarından olup dergâh-ı âlî müteferrikalarından Haseki Mehmed *dâme mecdühûye* hükm ki).²⁰ Çifte unvanlar meselesini burada bir çırpıda halletmenin yolu olmadığı açıktır. Bununla birlikte en azından sadrazamların, deyim yerindeyse, Bâb-ı Âsâfî çatısı altında saraydan geçici ya da kısmen uzun süreli personel çektiğini ama belki de saraydan gelerek veziriazamla çalışan kişilerin zaten evvelce paşayla intisap ilişkisine sahip kimseler olduklarını belirterek bahsi başka bir vakitte irdelemek üzere şimdilik kapatalım.

¹⁷ BOA, KK. No. 1960, 62.

¹⁸ BOA, KK. No. 1957, 55 (18 Cemaziyevvel 1074/18 Aralık 1663); KK. No. 1960, 82 (9 Cemaziyelahır 1075/28 Aralık 1664).

¹⁹ BOA, KK. No. 1960, 91 (11 Receb 1075/28 Ocak 1665).

²⁰ Sächsische Landesbibliothek - Staats- und Universitätsbibliothek Dresden [SLUB], Eb. No. 387, 108b (evâhır-ı Zilhicce 1073/26 Temmuz-4 Ağustos 1663).

Paşa Kapısını Bekleyenler: Ümera Kapılarında Muhafız Alayları ve Fazıl Ahmed Paşa'nın Deli ve Gönüllüleri

Fark edileceği üzere şu ana değin çizilen kapı halkı resminde savaşı bölüklere henüz bir yer açılmadı. Görünen o ki, dış ağalar arasında bir tek delibaşı, komutası altında hizmet veren delileriyle paşanın düzenli muhafız alayını yöneterek askeri hizmet sunuyordu. Nispeten uzun sürelerle paşa kapısında hizmet eden delilerin sayısı genelde birkaç yüzü aşmıyordu.²¹ Keza Evliya Çelebi²² ve MAD. 1325'te²³ görülen mataracı ve tüfenkçilerin on yedinci yüzyılda neye tekabül ettiklerini söylemek güçtür. *Risâle-i Terceme* yazarına göre, on sekizinci yüzyılın sonlarında mataracıbaşı, paşa kapılarında yeniçeri ağasının vazifesini görüyordu.²⁴ Tüfenkçilerin ise on altıncı yüzyılda Ayas Paşa'nın cebecibaşısı Ali gibi silahların bakım, onarım ve belki de tedarikinden sorumlu oldukları tahmin edilebilir.²⁵

Fazıl Ahmed Paşa, anlaşıldığı kadarıyla, barış zamanlarında da yanından ayırmadığı bir muhafız alayına sahipti. Paul Rycaut'nun anlatımına göre Boşnak ve Arnavut kökenli bu “deli”lerin mevcudu 100 ilâ 400 arasında değişiyordu. Fazıl Ahmed Paşa kapısına doğrudan bağlı savaşçı takımlarını teşkil eden bu kişiler, yine Rycaut'nun tarifine göre, Macar tarzında mızraklar, kılıç, savaş baltası ve bazen de kuşaklarında birer tabanca taşıyorlardı. Köprülü Mehmed Paşa da oğlundan önce sadarete bulunduğu vakitlerde bu iri yapılı gençlerden 2000 kadar istihdam etmişti.²⁶ Köprülü vezirlerin şahıslarına en

²¹ Kunt, *Bir Osmanlı Valisinin*, 23-26 (divaneler ismiyle).

²² Ünal, “Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyyeti”, 185-186.

²³ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD]*, No. 1325, 9, 12.

²⁴ Orhonlu, “Risâle-i Terceme”, 41.

²⁵ Aydın, “Ayas Paşa'nın Bir Yıllık Bütçesi”, 437, 453.

²⁶ Paul Rycaut, *The History of the Present State of the Ottoman Empire, Containing the Maxims of the Turkish Polity, the most Material Points of the Mahometan Religion, their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries* (London, printed for Charles Brome, at the Gun, at

yakın fedai ve muhafızları Arnavutluk-Bosna hattından seçmiş olmaları, Metin Kunt'un vurguladığı Osmanlı kurumsal yapılanmasındaki etnik-bölgesel dayanışmanın kapıya asker yazımında da işbaşında olduğu intibasını uyandırıyor.²⁷ Fazıl Ahmed Paşa'nın mühürdarı Hasan Ağa, payitahttan gelen haberler üzerine 1661 Mayıs'ında Şam'dan alelacele yola koyulduklarında efendisinin kapısında takriben 200 kişinin bulunduğunu yazar.²⁸ O halde, Fazıl Ahmed Paşa'nın kapısında hizmet eden delilerin sayısı, beklenebileceği üzere, paşanın sadaret mührünü teslim almasından sonra artmış olmalıdır.

Mühürdar Hasan Ağa, eserinin başka bir yerinde Fazıl Ahmed Paşa'nın savaşçıları arasında "gönüllü" adını verdiği bir grubu zikreder. Bu neferler, Erdel hükümdarı Apafi Mihály'nin 1663 sonbaharında Osmanlı ordugâhına gelişi şerefine tertip edilen merasimde sadrazam delileriyle birlikte selama durmuşlardı.²⁹ Hasan Ağa, 1664 baharına ait başka bir kayıta sadrazam gönüllülerini bir kez daha zikreder.³⁰ 1663-64 seferine katılan divan kâtibi Mehmed Necâti, 1664 Haziran'ında Mura Suyu'nu geçmeye çalışan Osmanlı kuvvetlerini anlatırken nehir üzerinde gizlice köprü yapmaya niyetlenen Osmanlıların üç sal yardımıyla yüz serdengeçti yeniçeri ve yüz sadrazam gönüllüsünü karşı yakaya yolladıklarını belirtir.³¹ Aynı hadise için *Târîh-i Nihâdî'*ye bakıldığında akarsuyun karşısına çıkıp burada

---

the West-End of St. Paul's Church-Yard, 1686), 379.

27 İ. Metin Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle East Studies* 5 (1974), 233-239.

28 Abubekir Sıddık Yücel, *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 127.

29 Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 197.

30 Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 255.

31 Cengiz Ünlütaş, *Tarih-i Sultan Mehmed Han (bin) İbrahim Han* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 52.

telef olanlar yüz serdengeçti, yüz yeniçeri ve ilaveten “sâhib-i devletin delileri”nden yüz kişiydi.³²

Gönüllü veya deli namıyla biliniyor olsunlar, Fazıl Ahmed Paşa'nın kapı halkında ona eşlik eden belirli bir miktar silahlı adamı olduğu muhakkaktı. 1665'te Habsburg elçisi Walter Leslie'nin maiyetinde yer alan Paul Tafferner, IV. Mehmed'in Çanakkale Boğazı'nda inşa edilen kaleleri görmek için çıktığı geziden dönüşünde İstanbul'a girerken icra edilen alayda yeniçerilerle birlikte sadrazamın “saray halkı”nın yürüdüğünü fark etmişti.³³ Tafferner, Fazıl Ahmed Paşa'nın adamlarıyla Edirne'de iken tanışmış olmalıydı; 16 Ağustos 1665'te paşanın Edirne'deki konağının bahçesinde verilen ziyafetin ardından sahnelenen cirit oyunu bunların eseri idi. O gün, elçi Leslie'nin tabiriyle sadrazamın yüzer kişiden oluşan atlı takımlara ayrılan iki yüz “oğlanı” (*von des Veziers Knaben*) cirit oyunu vesilesiyle marifetlerini sergilemişlerdi.³⁴

³² Nihâdi, *Tarih-i Nihâdi* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Kısmı, 219), 193a. Bu tarihin ilgili kısmının çeviriyazı metni için bk. Hande Nalan Özkasap, *Tarih-i Nihâdi (152b-233a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

³³ Paul Tafferner, *Der Röm. Kay. May. Leopoldi I. An Deß grossen Türcken Sultans Mehmet Cham Ottomanische Porten Anno 1665. den 25. May abgeordnete Botschafft, Welche Ihro Hochgrafl. Excellentz, etc. Herr, Herr Walther Leßlie, deß Heil. Röm. Reichs Graff und Herr zu Pettau... denc-kwürdig verrichtet* (Wien: Leopold Voigt, [1670 civarı]), 150.

³⁴ Walter Leslie'nin imparatora sunduğu 1666 tarihli rapor, Alois Veltzé tarafından 1649-1665 tarihlerinde İstanbul'da Habsburg daimi elçiliğini yürüten Simon Reniger'in raporuyla birlikte neşredilmiştir: Alois Veltzé (hrsg.), “Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649-1666”, *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archiv* N. F., 12. Bd. (1900), 57-170; Walter Leslie'nin raporu için “Hauptrelation des Grafen Leslie”, 152-163, atf için bk. s. 154. Aynı bilgi sefaret kâtibinin tuttuğu günlük notlarda da yer alır: Österreichische Staatsarchiv [OeStA], Kriegsarchiv [KA], *Alte Feldakten* 166, 1665-13-Beilage, 9b.

Bu anlatımlardan Fazıl Ahmed Paşa'nın maiyetinde barış zamanlarında da kapısından ayrılmayan birkaç yüz kişilik bir silahlı kitlenin olduğu anlaşılıyor. Ne var ki bu sayı sefer vakitlerinde belirli yöntemlerle bir araya getirilen binlerce savaşçının katılımıyla katbekat artıyordu. Belirli yöntemlerle bir araya getirilen yeni celpler 1663-64 seferleri boyunca paralı asker bölükleri olarak Fazıl Ahmed Paşa kapısının sancağı altında çarpıştılar. Bu asker toplama işleminin boyutlarını anlayabilmek için evvela Fazıl Ahmed Paşa'nın batı serhaddine kaç kişilik bir savaşçı grubuyla gittiğini öğrenmemiz gerekiyor.

Vakt-i Sefer: Fazıl Ahmed Paşa Kapısındaki Tüfekçi/Sekbanların Sayısı

1663 yazında Belgrad'da Osmanlı ordusunu gözlemleyen Tullio Miglio, 8 Haziran itibarıyla Fazıl Ahmed Paşa'nın etrafında 8000 kişilik kalabalık bir kitlenin bulunduğunu yazar. Ne var ki, Miglio'ya göre, bu kitlenin ancak bir bölümü silahlı savaşçılardan oluşmaktadır.³⁵ Hakikaten de 1663–1664 çarpışmalarını anlatan diğer tarihsel tanıklıkların ifadesine nazaran Miglio'nun verdiği rakamlar epeyce yüksektir. Avusturyalı diplomatın Belgrad'da gözüne çarpan kişilerden önemli bir bölümünün başka gerekçelerle sadrazamın huzurunda toplanan kişilerden ve kendi kapı halkının sivil görevlilerinden ibaret olduğunu düşünmek yerinde olur. Fazıl Ahmed Paşa'nın tevabiinden Mühürdar Hasan Ağa'nın 1664 için verdiği sayı da nispeten fazladır. Ona göre, Kanije Kalesi'ni müttefik kuşatmasından kurtarmak için yola koyulan veziriazam bu esnada 5000 kadar askere sahipti.³⁶

1663 sonbaharında Uyvar'ı kuşatan Osmanlı ordusunun mevcuduna dair Alman havadis derlemesi *Diarium Europaeum*'a giren bir listeye göre kent surları önünde boy gösteren Osmanlı askerlerinden

³⁵ OeStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Türkei I/135, Konv. 3, 119a-130b, Tullio Miglio'dan 21 Haziran 1663 tarihli rapor, Belgrad (122a).

³⁶ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 255.

4000'i doğrudan Fazıl Ahmed Paşa'ya tabiydi.³⁷ Andrea Hölzel'in muhtemelen *Diarium Europaeum*'daki anonim listeye kaynaklık eden İtalyanca istihbarat raporları, bu hususta biraz daha güvenilir görülmektedir. Hölzel, 1663'te Uyvar'ı kuşatan Osmanlı ordusunu tasvir ederken Fazıl Ahmed Paşa'nın 3000 “muharip”e sahip olduğunu yazar.³⁸ Bu son sayı, sefer ruznamçe defterlerine yansıyan arızî kayıtlar hesaba katıldığında en makul seviyeye işaret etmektedir. O halde, 1663 seferine çıkan Fazıl Ahmed Paşa'nın kapı halkının aşağı yukarı 4000 kişilik bir kitleye tekabül ettiğini, bunlardan yaklaşık 3000 kadarının silahlı çarpışmalara katılmaya hazır askeri bölüklerden (ve belki kapının eli silah tutan karakullukçuları ve paşayla intisap ilişkisine sahip bir miktar tımar ehli) mürekkep olduğunu söylemek en isabetlisi olacaktır.

KK. 1960 numaralı sefer ruznamçesinde yer alan bir kayda göre, 1664 Ağustos'unun ilk günlerinde 1057 sadrazam sekbanı için 3161 çift ekmek satın alınmıştı.³⁹ Bu, defterde sadrazam sekbanlarına dair açıkça bir rakamın telaffuz edildiği tek kayıttır. Fazıl Ahmed Paşa'ya tabi savaşçı bölükleri ilgilendiren diğer bütün kayıtlarda nefer sayıları yerine yapılan harcamaların cinsi ve miktarı yazılmıştır. Bununla birlikte, nefer sayısı belirtmeseler de ruznamçe defterine yayılmış diğer

³⁷ “Der Groß-Vezier hatte für sich in allem”. Martin Meyer (Philemerici Irenici Elisii), *Diarium Europaeum Insetis quibusdam, maximè verò Germano-Gallo-Hispano-Anglo Polono Sueco-Dano-Belgo-Turcicis Actis Publici* (Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Wilhem Serins, 1664), 5/680.

³⁸ “Li Combatt[en]ti d[e]l Gran Visiere erano”. Andrea Hölzel, *Relatione*, Biblioteca Jagiellońska, Ital. Fol. 53, 90b. Hölzel'in istihbarat raporları M. Halef Cevrioğlu tarafından tanıtılarak Eflak ve Boğdan birliklerinin 1663 seferlerine katılımı bağlamında değerlendirilmiştir. M. Halef Cevrioğlu, “Andrea Hölzel'in Raporuna (1664) Göre Uyvar Kuşatmasına Katılan Osmanlı Balkan Vasalları”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2019), 35-67.

³⁹ BOA, KK. No. 1960, 47 (Arpa emini Osman nezaretinde 10 Muharrem 1075/3 Ağustos 1664 tarihli işlemler).

kayıtlardan sadrazamın yegâne sekban savaşçılarının bunlardan ibaret olmadığı, sayısı şimdilik belirsiz miktarda ilave süvari kuvvetinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaç kişi olduklarını bilemesek de sefer ruznamçesinin aynı sayfasında Fazıl Ahmed Paşa'nın süvari sekbanlarına (sekbanân-ı süvâriyân-ı hazret-i sadr-ı âlî) ekmek ve arpa alımı için yapılan harcamaların kayıtlarına ulaşabiliyoruz.⁴⁰ Kaldı ki, en başta zikredilen 1057 sekbana geri dönersek, bunlara ekmek satın alınma işlemi, 1664 Ağustos'unun ilk günü cereyan eden St. Gotthard muharebesinden hemen birkaç gün sonrasına aitti. Bu muharebede yenilgiye uğrayan Osmanlı kuvvetleri Râba Nehri'nin öte yakasında ve bizzat nehir sularında binlerce ölü bırakarak çekilmişlerdi. Osmanlı vekayinameleri ve batılı tarihler bu esnada sadrazam bölüklerinden de kayıplar verildiğini teyit eder. Demek ki, 1664 Ağustos'unda görünen yaklaşık bin kişilik bu sekban kitlesi, Fazıl Ahmed Paşa'nın St. Gotthard dönüşünde hayatta kalan (piyade) sekbanlarına işaret ediyor olabilir. Aynı defterde, Fazıl Ahmed Paşa'nın çarpışmalara bizatihi katılmış konakçısı Hüseyin Ağa ve sekban bölükbaşlarından (ser-bölük) birinin yerine (muharebede ölen yeniçeri ağası, Bosna valisi gibi kişilerin yanı sıra) yapılan ibtida atamaları, bu ikisinin Râba Suyu'nda can vermiş olduğunu gösteriyor.⁴¹

Osmanlı ordusu, Uyvar Kalesi'nin fethini müteakip 1663–1664 kışını geçirmek üzere çatışma hattının gerisinde kışlaklara çekilmişti. Bu maksatla çıkarılan kışlak hükümleri, Fazıl Ahmed Paşa'ya bağlı sekban bölüklerinin miktarını tahminde dolaylı ipuçları sunuyorlar. Buna göre, “sâhib-i devlet âdemleri”, ertesi bahar sefere yeniden başlanacağı zamana değin Semendire, Sirem ve Tımışvar'daki on dört kazada ikamet edeceklerdi. Sirem kazalarından ikisi sadrazamın kapı halkının davarlarının bakım ve ihtiyaçlarına tahsis edilmişti. Ordu

⁴⁰ BOA, KK. No. 1960, 47 (4 kıta kayıt).

⁴¹ BOA, KK. No. 1960, 110 (1–14 Muharrem 1075/25 Temmuz–7 Ağustos 1664 arasında Fazıl Ahmed Paşa'nın otağında dağıtılan hilatlerin kayıtları, 26 Şaban 1075/14 Mart 1665 başlığı altında).

mühimmesinde kayıtlı hüküm, kalan on iki kazanın yalnızca altısında askerlerin gereksinimlerine ayrılan hanelerin sayısını açıkça zikrettiğinden bir kez daha resmin bütününe görmekten uzağız.⁴² Yine de yalnızca bu altı kazada bile toplam 5376,5 hanenin Fazıl Ahmed Paşa'nın adamlarına tahsis edilmiş olması ufak bir kitleyle baş başa olmadığını göstermeye yeter. Dahası, Fazıl Ahmed Paşa'nın Sirem, Semendire ve Tımişvar'a dağıtılmış adamlarının neredeyse tamamen kapının savaşçı bölüklerinden ibaret olduğundan eminiz. Mühimme defterinin birkaç sayfa öncesinde yer alan seri hükümlerde, Fazıl Ahmed Paşa'nın "tevâbi' ve âdemleri"nin divan-ı hümayunda ve defterhanede hizmet eden kâtip sınıfı, kapıkulu ocağı ağaları ve dergâh-ı âlî çavuş ve müteferrikalarıyla birlikte Belgrad şehri içinde konaklayacakları belirtilmiştir.⁴³ Aynı tarihlerde Yenipazar kadısına yollanan bir emirde, mevkufat defterine göre 852 hane olan kazada her iki haneden bir baş beygirin yem ihtiyacı ve her dört haneden bir yeniçerinin yiyecek gereksiniminin karşılanmasını istenmiştir.⁴⁴ Aynı hesap, Semendire, Sirem ve Tımişvar'da kışlayan sadrazam sekbanlarına tatbik edilirse, 5376,5 haneden (beraberlerinde yük hayvanları olduğu varsayımından hareketle) 1000 ya da 1300 kadar asker beslemek mümkün görünmektedir. Fazıl Ahmed Paşa adamlarına tahsis edilen diğer altı kazanın benzer şekilde 5000 küsur haneye sahip olduğu kabul edilirse, 1663 Kasım'ı itibarıyla Fazıl Ahmed Paşa'nın kışlaklara tevzi edilmiş 2000-2500 sekbanı olduğu iddia edilebilir. Hesabın hayli farazî olduğu şüphesizdir; lakin bir ayı aşkın süren Uyvar kuşatmasında yaşanan kayıplar üzerine eklendiğinde Höltsel'in verdiği 3000 muharip sayısına epeyce yakın olduğumuz da açıktır.

⁴² SLUB *Eb.* No. 387, 113b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21 Kasım–30 Kasım 1663).

⁴³ SLUB *Eb.* No. 387, 111b (evâhir-i Rebiülevvel 1074/22 Ekim–1 Kasım 1663), Belgrad kadısına, kaymakamına ve vilayet ayanına üç kита hüküm.

⁴⁴ SLUB, *Eb.* 387, 112b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21 Kasım–30 Kasım 1663).

“Bayraklı” Nefer Toplamak: Paşa Kapısına Nasıl Sekban Yazılır?

1663'te cepheye Fazıl Ahmed Paşa ile intikal eden sekban bölüklerinin kimler vasıtasıyla ve hangi yöntemler kullanılarak toplandığına dair doğrudan kanıtlara sahip olmadığımı itiraf etmeliyim. Bununla birlikte seferin devam ettiği vakitlerde “miri” adına kiralanan –ve bir kısmı da sadrazamın hizmetine bırakılan– paralı asker bölükleri hakkında dönemin kaynaklarına ve bahsi geçen ruznamçe defterlerine yansıyan örnek bir vaka sistemin nasıl işlediğine dair nispeten tafsilatlı bir anlatıma imkân sağlamaktadır. Halil İnalçık, on yedinci yüzyılda Osmanlı askeri yapısının dönüşümünü ele aldığı 1980 tarihli etkili makalesinde miri sekbanların hangi surette sefer hizmetine alındıklarını şöyle izah eder: İstanbul'dan yola çıkan kapıkulu ocaklarına mensup çavuşlar, ellerinde reayadan asker toplama yetkisi olduğunu gösteren belgelerle Anadolu ve Rumeli'deki kadılıklara gidiyorlardı. Hizmete alınan kişilere sefer hazırlıklarını tamamlamaları için bir miktar bahşiş peşin olarak ödeniyor; bazı hallerde ulufelerin bir kısmı yine peşinen ödeniyordu. Bu ödemeler yanında hizmete alınan sekbanların tayinatları veya bunun nakdî bedeli hazine tarafından karşılanıyordu. Sekbanlar, genellikle ellişer kişilik bölüklere dağıtılıyor; her bölüğün başına birer bölükbaşı tayin ediliyordu. Bölükler, bir başbölükbaşının komutası altında birleştirilirken, mesela Anadolu'dan gelen bütün sekban bölüklerinin başına yine merkezî iktidarın atadığı bir serçeşme geçiyordu. Bölüğün alameti bayraktı; bayrağın geri alınması bölüğün ilga edildiği anlamına geliyordu. Bu bağlamda bayraktar sekban bölüğünün en kıdemli ikinci zabıtı konumundaydı.⁴⁵

Takip eden sayfalarda 1664 sefer senesine dair işlenecek somut örnek Halil İnalçık'ın Osmanlı merkezî idaresinin paralı asker toplama usulüne dair çizdiği şablonu teyit etmektedir. Dahası, bizim

⁴⁵ Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700”, *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), 292-293, dipnot 23.

açımızdan, Mühürdar Hasan Ağa'nın Osmanlı ordusunun bir sene önceki harekâtında kaybolanların yerine koymak için Fazıl Ahmed Paşa'nın 1664 Mart'ında kapısından Arnavut asıllı bazı ağalarını Arnavutluk havalisine yolladığını söylemesi,⁴⁶ merkezî iktidar namına toplananlarla paşa kapıları için kiralanan sekbanlarda aynı usullerin kullanılmış olabileceği ihtimalini son derece kuvvetlendirir. Paşa kapılarının Osmanlı sarayının daha küçük çaplı bir imitasyonu olduğu düşünüldüğünde esasen bunda şaşılacak bir taraf da yoktur.

Burada dikkat edilmesi gereken ve belki de ayırt edici husus, Osmanlı ümerasının sefer ordusuna katılırken yanında getirdiği sekban bölüklerinin esas itibarıyla geleneksel bir yükümlülük olarak tasaruf ettiği has gelirleri karşılığında beslediği “cebelü”lere tekabül etmesidir. On yedinci yüzyıl Osmanlı müverrihlerinin ve aynı asırda üretilmiş resmi evrakın dile getirdiği, paşaların emrindeki kapı halkı-eyalet askeri ikilemi tam da bu noktaya işaret ediyordu.⁴⁷ 1596 Eğri Seferi ruznamesinde yer bulan bir kayıt, vezirlerin, en azından o tarihte, Sofya'ya ulaşıldığında kapıları için asker yazmaya başladıklarını gösteriyor. Ruzname kâtibinin bu hadiseyi anlatırken seçtiği sözcükler (... bu menzilde vüzerâ'i 'izâm cebelü yazmağa başlayup, bayraklı tedârükine ibtidâ itmişlerdür ...),⁴⁸ ümeranın kapısına yazdığı askerleri bayraklar/sekban bölükleri halinde teşkilatlandırıldığını gösterdiği gibi, yazılan savaşçıların ilgili vezirin sefere getirmekle yükümlü olduğu cebelüsü mesabesinde görüldüğünü de tasdik etmektedir. Sekbanların ümera kapılarına sefer menziline yaklaştıkça yazılması iki sebepten ötürü olabilir: tahmin edilebilir maliyet sorunlarından kaçınmak ve ümera kapılarında hizmet eden savaşçılarla ümeranın tasarruf ettiği eyalet/sancakların tımarlı askerlerinin

⁴⁶ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 229.

⁴⁷ Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, 190-201.

⁴⁸ *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı. Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Rûznâmesi (1596)*, haz. Günhan Börekçi (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2016), 54-55 (23 Temmuz 1596 tarihi altında).

karışmasını önlemek. Burada ikinci ihtimale, başka bir deyişle, ümeranın kapı askerlerini toplarken taşra sipahiliğinin kaynaklarını kurutmasının önüne geçmeyi amaçlayan bir tedbire dair örnek verilebilir. Leipzig’te muhafaza edilen on yedinci yüzyılın ikinci yarısından bir münşeât mecmuasında yer alan tarihsiz bir hükümde böylesi karışmaları engellemek adına biri orduya intikalde diğeri serhat boyunda olmak üzere iki yoklama yapılacağı belirtilmişti. Bu yoklamalar esnasında zeamet ve tımar ehlinde birilerinin ümeranın adamları arasında çıkması, Osmanlı belgelerinin klasik tehdit diliyle, istenmeyen bir durum oluşturacaktı.⁴⁹

Fazıl Ahmed Paşa sadaret makamını işgal ettiğinden onun açısından temel mesele, tımar ehliyle olan ilişkileri düzenlemekten çok (zeamet ve tımar tasarruf eden kişilerin ümera kapılarındaki varlığı burada ele almayacağımız karmaşık bir konudur) malî bakımdan en verimli yollarla mümkün olduğunca kalabalık sekban bölüklerini bir araya getirmekten ibaretti. Bu haliyle, 1663–64 savaşına Fazıl Ahmed Paşa’nın kapısında katılan sekbanların büyük oranda Arnavutluk, Bosna ve Hersek’ten toplanmış kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunda sadrazam kapısının yukarıda değinilen Arnavut ağalarının etkisi elbette olmuştur. Dahası, Fazıl Ahmed Paşa’nın kapı halkını ket-hüda sıfatıyla bu yıllarda aslen Hersekli olan Semiz İbrahim Ağa çekip çeviriyordu.⁵⁰ Görünen o ki, Habsburg elçisi Walter Leslie’nin 1665’te gözlemlediği üzere, on yedinci yüzyılın ortası ve ikinci yarısı itibarıyla Osmanlı askeri sistemi ve bu arada ümera kapılarındaki savaşçı bölüklerin kilit makamları önemli ölçüde Arnavut ve Boşnaklarla doluydu.⁵¹ Bu şahısların önyak olmasıyla bir araya getirilen

⁴⁹ Leipzig Üniversitesi, Bibliotheca Albertina, Vollers, no. 1025, 5b-6a.

⁵⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996-2007), 6/281 ve 310.

⁵¹ Walter Leslie’nin gizli raporu, Adam Wolf tarafından Viyana’daki Venedik elçisi Giovanni Sagredo ve Habsburg sarayının Roma elçisi

paralı asker bölüklerinde Bosna ve Arnavutluk diyarlarından gelen sekbanların kalabalık bir yer edinmesi şaşkıncı olmaktan çıkıyordu.

1663'te ünlü Varad fatihi Köse Ali Paşa'nın Uyvar kuşatması-na getirdiği tüfekçi bölüklerin Arnavut ve Boşnaklardan ibaret olduğu Osmanlı ve batılı kaynakların dikkatini çekmişti⁵². Habsburg ordusu başkomutanı Raimondo Montecuccoli, savaştan sonra kaleme aldığı hatıralarında Osmanlı ümerası yanında çarpışmalara katılan piyade bölüklerinin genellikle Arnavut ve Boşnaklardan mürekkep olduğunu dile getiriyordu.⁵³ Fazıl Ahmed Paşa kapısında çarpışan sekbanların da en azından hatırı sayılır bir kısmının aynı yörelerden toplandığını düşündüren bazı doğrudan ve dolaylı kanıtlarımız var. Mühürdar Hasan Ağa, 1664 Temmuz'unda Yenikale'yi almak için yapılan çarpışmaları anlatırken kalenin kara bağlantısı üzerine metrisler kazmak amacıyla ileri atılan öncü birlikler arasında Fazıl Ahmed Paşa'nın beş "bayrak Hırvat sekban"ını sayar.⁵⁴ Bu bölükler, akla geldiği üzere Hersek vilayetinden toplanmış askerler ise, bağlantıdan sorumlu olağan şüpheli Hersekli İbrahim Ağa veya

---

Johann Werner von Plittersdorf'un raporlarıyla birlikte neşredilmiştir ("Drei diplomatische Relationen aus der Zeit Kaiser Leopolds I", *Archiv für österreichische Geschichte* 20 (1858), 320-331. "Die türckische Ministri, die den Krieg etwas verstehen, sein die Europier, und unter denselben die Albaneser und Bosneser, wie dann maiste Kriegs Capi von dissen zweyen nationen sein." (s. 321).

⁵² Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6/220-221; Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 138; *Diarium Europaeum*, 10/684: "Die Albaneser oder Bossneser /seyen mittelmässige Leut /mit langen Flinten-Röhren /und einem Säbel /und seyn etliche dapfere Leut /sonderlich die bey dem Ali Bassa; halten sich hin und wider bey den Bassen auff /und haben von ihnen ihren Sold."

⁵³ "Vom Kriege mit den Türken in Ungarn", *Ausgewaehlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall* (Wien-Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1899), 2/475: "Die Albanesen und Bosnier sind höchstens Garden der Paschas".

⁵⁴ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 257-258.

paşa kapısında onunla yakın çalışan, belki de yakın yörelerden gelme ağalar haline geliyor. Keza St. Gotthard muharebesinden batılı şahitlikler, Rába Nehri'nin öte yakasına çıkan Osmanlı askerleri arasında çok sayıda Arnavut ve Boşnak savaşçının yer aldığını belirtirler. Osmanlı kaynakları ise, bu Arnavut ve Boşnakların başka ümera kapılarının değil, doğrudan doğruya Fazıl Ahmed Paşa'nın askerleri olduğu hususunun altını çizirler.⁵⁵ O halde, 1663 ve 1664'te, Fazıl Ahmed Paşa'nın çeşitli gerekçelerle (kuşatma kollarında görev almak, sefer hattı üzerindeki palankaları zapt etmek vs.) sadrazam ağalarının komutasına bırakıldığını gördüğümüz sekbanlarının yöresel aidiyeti konusunda nispeten emin olabiliriz.

Hayli uzun ve dolambaçlı bir yolun ardından sözü sefer ruznamçelerine giren örneğe bırakmanın zamanıdır. Yukarıda belirtildiği üzere, Mühürdar Hasan Ağa'ya bakılırsa, 1664 Mart'ında Fazıl Ahmed Paşa'nın Arnavut ağalarından bazıları Arnavutluk yöresinden paralı asker toplamak için görevlendirilmişlerdi. Ordu mühimesi, yollanan ağaların "ulufe ve nafaka" karşılığında "tüfenk-endâz tahrîr" etmek için Dukakin ve İskenderiye sancaklarına gittiklerini teyit eder.⁵⁶ Aynı bilgi, 1664'te Osmanlı ordugâhında yer alan Habsburg daimî elçisi Simon Reniger'in 25 Mart 1664 tarihli raporuna da girmiştir.⁵⁷ Köprülülerin Arnavutluk'la mevcut aile bağları, en başta Arnavut asıllı ağaların Fazıl Ahmed Paşa kapısında görev almalarına sebep olduğu gibi sekban toplamada da aynı bağlantının kullanılmış olabileceği aşikârdır. O halde, gerçekten de paşa kapısı namına sekban yazıldığı vakalarda da "miri sekban" toplama işleminin büyük oranda tekrar edildiğinden emin olabiliriz. Arnavutluk'ta toplanan

⁵⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7/ 31-33; Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 276.

⁵⁶ SLUB, *Eb.* No. 387, 119a (evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664).

⁵⁷ OeStA, HHStA, Türkei I/136, Konv. 4, 194a-195b. S. Reniger'den I. Leopold'e, 25 Mart 1664, Belgrad, 194a: "ein par tausent levent oder Soldaten auß Albania werben wirdt".

sekbanlara dönecek olursak, 11 Mart 1664'te İskenderiye'de 1000 kişilik bir tüfekçi kuvveti olarak yola çıkmaya hazır hale getirilen yeni celplere harcırah ve diğer ihtiyaçları için 500'er akçe nafaka ödenmişti.⁵⁸ Bu kitlenin Osmanlı ordusuna ne zaman iltihak ettiğini söylemek güç; Nisan ortalarında halen Dukakin beyi İbrahim'le beraber yola çıkmayı bekliyorlardı.⁵⁹ Yine de en geç 1664 Haziran sonu-Temmuz başında Osmanlı ana kuvvetinin bir parçası haline gelmiş olmalıydılar. Zira Mühürdar Hasan Ağa, yeni toplanan tüfekçi sekbanların Temmuz sonlarında Pelişka (Pölöske) palankasını zapt etmek için görevlendirilen Osmanlı kuvvetiyle ana ordudan ayrıldıklarını yazıyor.⁶⁰

Bu örnekte, sekbanların celp edildiği arazi, Fazıl Ahmed Paşa ağalarının kapıya asker yazmak için başvurduğu mıntıkayla örtüştüğünden ve “miri” adına da olsa, paralı asker toplama işlemi Fazıl Ahmed Paşa kapısından ağaların tavassutuyla gerçekleştiğinden sekban bölüklerine dair aşağıda zikredilen ayrıntıların büyük oranda Fazıl Ahmed Paşa'ya bağlı savaşçılar için de geçerli olduğunu tahmin ediyorum. Osmanlı hazinesi, 1664 Temmuz'unun başında defterin ifadesiyle “Rumeli'den getirtilen” tüfekçi sekbanlar için kiralanan on bir Sirem arabasının masraflarını ödedi.⁶¹ Miri sekbanların ihtiyacı için ayrıca beygirler temin edilmişti. 3 Ağustos tarihli iki ruznamçe kaydında bu maksatla yapılan ödemelerin en azından birine sekbanların başbölükbaşısının aracılık ettiği görülüyor.⁶² Görünüşe bakılırsa, Osmanlı Devleti sekbanlara verdiği sözleri yerine getirmede titizdi. Sefer ruznamçesinde sekbanlar için farklı tarihlerde tedarik

⁵⁸ BOA, KK, No. 1957, 86 (13 Şaban 1074/11 Mart 1664): Harcırah ve mühimmât-ı sâ'ire-i levendât-ı tüfenk-endâz der-livâ-yı İskenderiye.

⁵⁹ SLUB, *Eb.* No. 387, 127a (evâhır-ı Ramazan 1074/17–26 Nisan 1664).

⁶⁰ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 267-268.

⁶¹ BOA, KK, No. 1960, 42 (8 Zilhicce 1074/2 Temmuz 1664).

⁶² BOA, KK, No. 1960, 49 (1100 ve 2000 akçelik iki kıta ödeme kaydı, 10 Muharrem 1075/3 Ağustos 1664).

edilmiş çadır⁶³ ve giyim kuşam eşyalarının⁶⁴ kayıtları merkezî iktidarın ahbine vefa ettiğini gösteriyor.

Osmanlı hazinesinin sekbanlar adına üstlendiği en önemli harcama kalemlerinden biri, yine ruznamçe defterinin birçok sayfasına dağılmış masraf kayıtlarından anlaşılacağı üzere bu savaşçıların karınının doyurulmasıyla ilgiliydi. Buna göre, bazı hallerde sekban bölüklerine doğrudan ekmek satın alınıyordu.⁶⁵ Bununla birlikte sekbanlara yeme içme işlerini bölük içinde halledebilmeleri için kazgan, kevgir, sac, tencere, leğen vs. gibi mutfak levazımatı tedarik edilmişti.⁶⁶ Bu araç gereç, belli ki, sekbanlara tahsis edilmiş “çergehâ-yı kilar ve matbah”ta yiyecek maddelerini muhafaza edip yemek pişirmede kullanılıyordu.⁶⁷ Sekbanların günlük öğünlerine dair tafsilatlı bir sofraya resmine sahip olmadığımız doğru olsa da sekbanlara ait mutfak çadırlarına en azından belirli miktarlarda un,⁶⁸ pirinç⁶⁹ ve sadeyâğ⁷⁰ girdiğinden emin olabiliyoruz. Büyük ihtimalle, sekbanlar da ordudaki diğer neferler gibi ihtiyaç duydukları başka gıda maddelerini orducu esnafından veya Tatarlar ve akıncıların beslediği ordu pazarından temin ediyorlardı.

⁶³ BOA, KK, No. 1960, 44 (6 Zilhicce 1074/30 Haziran 1664, 22 Zilhicce 1074/16 Temmuz 1664 ve 5 Muharrem 1075/29 Temmuz 1664 tarihli üç kıta kayıt), 45 (17 Zilhicce 1074/11 Temmuz 1664).

⁶⁴ BOA, KK, No. 1960, 45 (17 Zilhicce 1074/11 Temmuz 1664).

⁶⁵ BOA, KK, No. 1960, 47 (19 Muharrem 1075/12 Ağustos 1664 ve 23 Muharrem 1075/16 Ağustos 1664 tarihli üç kıta kayıt).

⁶⁶ BOA, KK, No. 1960, 44 (17 Zilhicce 1074/11 Temmuz 1664 ve 21 Zilhicce 1074/15 Temmuz 1664 tarihli iki kıta kayıt), 54 (13 Safer 1075/5 Eylül 1664).

⁶⁷ BOA, KK, No. 1960, 54 (13 Safer 1075/5 Eylül 1664).

⁶⁸ BOA, KK, No. 1960, 47 (10 Muharrem 1075/3 Ağustos 1664 ve 11 Muharrem 1075/4 Ağustos 1664 tarihli iki kıta kayıt), 81 (25 Cemaziyelevvel 1075/14 Aralık 1664).

⁶⁹ BOA, KK, No. 1960, 52 (28 Muharrem 1075/21 Ağustos 1664 ve 2 Safer 1075/25 Ağustos 1664 tarihli iki kıta kayıt).

⁷⁰ BOA, KK, No. 1960, 54 (13 Safer 1075/5 Eylül 1664).

Elimizde Arnavutluk'tan toplanan sekban bölüklerine yapılan mevacic ödemelerine dair iki kayıt öbeği bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla H. 1074 Zilhicce ve H. 1075 Muharrem aylarına aittir. H. 1074 Zilhiccesinde Osmanlı hazinesinden ulufe alan sekban sayısı zabıt heyetiyle birlikte 978 kişiydi. Ödeme kayıtlarına göre, bunların 906'sı nefer, 18'i bölükbaşı ve 54'ü farklı rütbelere (bayraktar, odabaşı ve çavuş) zabitti. Bir sekban neferinin aylık maaşı 300 akçeydi. Bölükbaşılardan aldığı miktar bunun üç katıydı; onlar aylık 900 akçe ulufe alıyorlardı. Bölükbaşının altında kalan zabıt sınıfına ise adam başına aylık 600'er akçe takdir edilmişti.⁷¹ Hizmete alınan sekban bölüklerinin hepsinin tepesinde bir başbölükbaşı bulunuyordu⁷² ve görünen o ki, bölüklerden biri (muhtemelen hepsi) bölükbaşının ismiyle, bizim örneğimizde Yusuf Bölükbaşı olarak adlandırılıyordu.⁷³ Hatırlanacağı üzere, Osmanlı ordusuna katılan (katılması beklenen?) sekban sayısı bindi; bu bölükler 1664 Temmuz'u sonlarında Pölöske palankasını ele geçirmek için yapılan çatışmalarda yer almışlardı. Mühürdar Hasan Ağa bu esnada on beş sekbanın şehit düştüğünü yazıyor.⁷⁴ O halde, bu ve buna benzer tek tük cephe kayıplarıyla (firar, hastalık vs.) 1000 kişilik tüfekçi piyade sekban kıtasının ilk ay içinde takriben yirmi kişilik fire verdiği söylenebilir. Ya da başka bir hespla, bölükbaşılardan seferber haldeki Osmanlı ordusuna katılmak üzere yola çıkarken kendilerinden hariç (ama üç kişilik zabıt kadrosu dâhil) olmak üzere tam ellişer kişilik bölüklere komuta ettiği kabul edilebilir. Bu durumda başlangıç sayımız esasen 1018 olacak; bir ay içindeki zayıyat-kayıp miktarı elliye yaklaşacaktır.

Ertesi ayın, H. 1075 Muharrem'inin rakamlarına bakıldığında miri sekban saflarında biraz daha ciddi bir seyrelme görülecektir.

⁷¹ BOA, KK, No. 1960, 53 (25 Muharrem 1075/18 Ağustos 1664).

⁷² BOA, KK, 1960, 49 (10 Muharrem 1075/3 Ağustos 1664).

⁷³ BOA, KK, 1960, 47 (7–9 Muharrem 1075/31 Temmuz–2 Ağustos 1664 tarihleri için miri sekbanlara un alımı).

⁷⁴ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 268.

1664 Ağustos'unun ilk günü yaşanan St. Gotthard yenilgisinin ardından sekban bölüklerindeki ahvali gösteren bu kayıtlara göre, bölükbaşı ve diğer zabitlerin sayısı aynı kalmakla beraber adi neferlerin mevcudu 906'dan 675'e inmişti.⁷⁵ Burada da bölükbaşı, zabıt ve nefer başına aynı oranlar korunarak 900, 600 ve 300'er akçelik ulufe tayin edilmişti. Her iki mevacib kaydında da yer alan ilginç bir ayrıntı, bölükbaşların zikredilen sekban bölüklerini teşkil ederken, diğer bir deyişle, tüfekçi sekban neferlerini bulup bölüğe yazarken oynadığı rolün büyüklüğüne delalet eder. Bölükbaşlar, bölüklerine yazdıkları her on nefer başına belli bir miktar ilave ödeme alıyorlardı. Bu minvalde bölükbaşlarına sefer ruznamçesinde “ondalık-ı bölükbaşıyân” ibaresiyle gösterilen bir işlem çerçevesinde H. 1074 Zilhicce mevacibi kapsamında 27.000 akçe ve H. 1075 Muharrem mevacibi kapsamında 21.000 akçe ödeme yapılmıştı.⁷⁶ “Ondalık” meblağının bölüğün hizmete alındığı ilk anda, mesela 11 Mart 1664 tarihli harcırah peşinatlarının ödendiği esnada bir defalığına verilmektense, aylık ulufe ödemelerinin muayyen bir parçası haline getirilmesi, bölükbaşının emri altındaki sekban neferleri cephede tutmayı başardıkça ödüllendirildiği intibasını vermektedir. Bu tahmin ve bizatihi “ondalık” ödemeleri, sekban bölükbaşlarını, bölüklerindeki neferlerle uzun ömürlü bir hukuka sahip, piyasadaki iş fırsatlarını kollayan, yeni tüfekçi sekbanlarla tanışıp onları kendi bölüğünün bir parçası haline getirmeye hevesli bir çeşit askeri girişimci/müteahhit olarak resmetmeyi kolaylaştırıyor.

En nihayetinde, miri sekban bölükleri, St. Gotthard bozgununun ardından büyük ihtimalle maneviyatlarını ve savaşma iradelerini kaybetmemeleri için ordudaki diğer neferlerle birlikte in'amlar aldılar. 3 Ağustos tarihli işlemlere göre, sekbanlara 20.000 akçelik bir ödeme yapılırken, muharebede yaralanmış sekbanlara ayrıca 3000

⁷⁵ BOA, KK, No. 1960, 50 (25 Muharrem 1075/18 Ağustos 1664).

⁷⁶ “Berây-ı ondalık-ı bölükbaşıyân be-her 10 nefer ihrâc.”

akçe tahsis edildi.⁷⁷ 1664 Ekim'i sonlarında sekban bölükleriyle yapılan sözleşme sonlandırıldı; bu tarihte vilayetlerine dönmek üzere yola çıkan sekbanlara hazineden son kez in'amat ödendi. 8000 akçelik bu meblağın ödendiği tarih, herhalde sekbanların resmen Osmanlı ordusu neferi olarak kabul edildikleri son güne işaret ediyordu.⁷⁸

Sonuç Niyetine: Sekbanlar ve On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Savaş Düzeni

Dikkat edilirse, en azından kâğıt üzerinde, Arnavutluk'tan kiralanmış sekban bölüklerinde esaslı bir denetim ve disiplin tesis edilmiş görünüyor. Bu piyade tüfekçi bölükleri ellışer kişiden oluştuğu halde her bölükte neferlerin sorumlu olduğu bölükbaşından ayrı üç subay vardı: bayraktar, odabaşı (ser-oda) ve çavuş. Bunların yetki alanları ve bölük içinde üstlendikleri vazifeler hakkında bir şey söyleyebilmek şimdilik mümkün değil ama dört kişilik bir zabıt kadrosunun (bayraktar, odabaşı ve çavuş çıkarıldığında) elliden aşağı sayıda bir piyade tüfekçi kitlesini nispeten sıkı yönetip yönlendirebileceği açıktır. Bu, ateş gücünün hesaplanması ve etkin kullanımı açısından on yedinci yüzyıl mevzi savaşlarının ihtiyaç duyduğu bir meziyetti. Bu temel tespitten hareketle Fazıl Ahmed Paşa kapısına tabi savaşan sekban bölüklerinin emir-komuta yapısı, askeri teçhizatı ve muharebe yöntemlerine geçebiliriz.

Fazıl Ahmed Paşa'nın sekbanları hakkında bir kanaat oluşturabilmek için, bir kez daha, sadrazamın sekban bölüklerini daha genel bir çerçevenin içine oturtmak zorundayız. Mühürdar Hasan Ağa, 1664'te Osmanlı ordusu içinde Kanije'ye ilerleyen sadrazam kuvvetinin sekban, deli, gönüllü ve bunların ağalarından oluştuğunu söylemekle yetinir;⁷⁹ bunların kaç bölükten oluştuğunu ve emir-komuta zincirinin nasıl şekillendiğini açıklamaz. Bununla birlikte sefer

⁷⁷ BOA, KK, No. 1960, 50 (10 Muharrem 1075/3 Ağustos 1664).

⁷⁸ BOA, KK, No. 1960, 60 (gurre-i Rebiülahır 1075/22 Ekim 1664).

⁷⁹ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 255.

ruznamçesindeki kayıtlar ve 1663-64 Osmanlı-Habsburg savaşını tasvir eden anlatı kaynaklarına istinaden iki husustan emin olabiliriz. İlki, Fazıl Ahmed Paşa kapısında hizmet eden sekbanların bir kısmı süvari idi; ikincisi, bu sekbanlar kimi vakitlerde kapının ağalarının komutasına teslim edildikleri halde bölükbaşları ve çavuşları vardı.

Fazıl Ahmed Paşa'nın piyade sekbanları sefer ruznamçesinde genellikle ayırt edici bir tanımlama olmadan "sekbanân-ı hazret-i sadr-ı âli" şeklinde geçer.⁸⁰ Sadrazam sekbanları için 1664 Ağustos'unda arpa alınma işlemine aracılık eden Mehmed Çavuş piyade bölüklerinden birinin veya hepsinin çavuşu mesabesinde olabilir.⁸¹ Bu işlem den birkaç gün önce yine sadrazam sekbanlarına un alınmasında bu kez "kethüda bey" in (Fazıl Ahmed Paşa'nın kethüdası Semiz İbrahim Ağa) çuhadarının rol oynadığı görülmektedir.⁸² Buna karşın bahsedilen sekban bölüğünün atlı askerlerden oluştuğu durumlarda ruznamçe kâtibi "sekbanân-ı süvâriyân-ı sadr-ı âli" ibaresini tercih etmektedir. 1664 Ağustos'unda sadrazamın süvari sekbanları için 3294 çift ekmek ve 3441 kile saman tedarik edilmiştir. İki işlemde de sorumluluğu sekbanların maalesef ismini bilmediğimiz çavuşu yüklenmiştir.⁸³ Keza St. Gotthard bozgununun ertesi günü Fazıl Ahmed Paşa'nın atlı sekbanlarına saman temin etmekle görevlendirilen "ser-çavuş-ı sekbanân"ın aynı kişi mi, yoksa Fazıl Ahmed Paşa kapısında çarpışan sekbanların yahut en azından süvari sekbanların tümünün başçavuşu mu olduğunu kestirmek zor bir iştir.⁸⁴

⁸⁰ BOA, KK, No. 1960, 57 (7 Rebiülevvel 1075/28 Eylül 1664). Ayrıca krş. dipnot 38.

⁸¹ BOA, KK, No. 1960, 47 (16 Muharrem 1075/9 Ağustos 1664).

⁸² BOA, KK, No. 1960, 47 (14 Muharrem 1075/7 Ağustos 1664).

⁸³ BOA, KK, No. 1960, 47 (26 Muharrem 1075/19 Ağustos 1664 tarihli iki kıta kayıt). Fazıl Ahmed Paşa'nın süvari sekbanları için aynı sayfada yer alan 10 Muharrem 1075/3 Ağustos 1664 tarihli ekmek alma kaydında ise isim belirtilmemiştir.

⁸⁴ BOA, KK, No. 1960, 47 (9 Muharrem 1075/2 Ağustos 1664).

Mühürdar Hasan Ağa ve Evliya Çelebi, Fazıl Ahmed Paşa'ya bağlı sekbanların kiminin atlarıyla kiminin salt piyade olarak çarpışmalara katıldığını bizzat gördüler. Örneğin, 1664 baharında Macar kuvvetlerinin Hırvat sınırında giriştiği baskınların önünü alabilmek amacıyla Fazıl Ahmed Paşa'ya bağlı 500 tüfekçi sekban Ösek Köprüsü'ne yollanmıştı.⁸⁵ Keza yukarıda değinilen başka bir örnekte, Yenikale civarında Mura Suyu'nu aşmaya çalışan Osmanlı askerlerinden bir kısmı sadrazam sekbanlarıydı. İlk nehri aşma denemesinde başarısız olan Osmanlılar taarruzlarını Yenikale'nin kara bağlantısı üzerine yoğunlaştırdıklarında ileride siperler kazıp metrislere girenler arasında Fazıl Ahmed Paşa'nın beş bayrak Hırvat sekbanı yer alıyordu.⁸⁶ İki vaka da bu savaşçıların tüfekçi piyadelerden ibaret olduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte 1664 Temmuz'unda Yenikale'nin zaptının ardından Pölöske palankasını almak üzere yollanan birliklerin arasında sadrazamın konakçı ağası Hüseyin'in komutasına bırakılmış iki bayrak atlı sekban görünüyor.⁸⁷ Konakçı Hüseyin Ağa ve başka bazı sadrazam ağaları, Osmanlı anlatı kaynaklarına yansıdığı halleriyle çeşitli görevlendirmeler vesilesiyle sekban bölüklerinin başına geçiyorlardı. Konakçı Hüseyin Ağa, zaten 1664 Ağustos'unun ilk günü St. Gotthard mevkiinde Rába Nehri'ni aşmaya çalışan Osmanlı kuvvetleri içinde sadrazamın sekban ve "sarıca" bölükleriyle birlikte çarpışırken hayatını kaybetti.⁸⁸

Yine de kapı halkına mensup ağaların askeri sorumlulukları hakkında kati bir yargıda bulunmaktan imtina etmeliyiz. Sekban bölüklerinin teşekkülüne dair bilinenler, bunların hemen her durumda ellişer kişilik sabit takımlar halinde örgütlendiğini gösteriyor. 1600'de İran cephesine yollanmak üzere toplanan 1000 kişilik atlı sekbanın yirmi

⁸⁵ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 232-233.

⁸⁶ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 257-258.

⁸⁷ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 267-268.

⁸⁸ Hüseyin Ağa'nın yerine sadrazamın kapı halkının konakçılığına Abdi Ağa getirildi. BOA, KK, No. 1960, 110 (26 Şaban 1075/14 Mart 1664).

bayrak altında ellişer neferden oluşan bölükler halinde tanzim edilmesi bunun erken tarihli örneklerinden biridir.⁸⁹ On yedinci yüzyılın ortaları için geçen sayfalarda uzun uzadıya anlatılan “Arnavutluk-Rumeli sekbanları” için de rakamların aynı olduğu hatırlanacaktır. Bir tek Marsigli, yüzyılın sonları için kitabının seymenler bahsinde ümera kapılarındaki askerlerin her bayrak altına altmışar kişi olacak şekilde dağıtıldıklarını söylüyor.⁹⁰ Her halükârda, bu savaşçı bölüklerin ateş gücünü daha etkin hesaplamaya yarayan küsuratsız sayılardan oluşturuldukları ve hem teşekkül süreçlerinde hem de sefer halinde nispeten çok sayıda subayın gözetiminde tutuldukları açıktır. O halde, Fazıl Ahmed veya diğer paşaların kapılarında hizmet eden sekbanların kapıya mensup ağalardan ziyade (belki yine onların idari sorumluluğu altında) bölükbaşı, bayraktar, odabaşı ve çavuşlar eliyle sevk ve idare edildiklerini düşünmek icap eder. Çalışmanın ana kaynağını Osmanlı merkez maliyesi tarafından tutulmuş bir sefer ruznamçesi yerine doğrudan Fazıl Ahmed Paşa’nın gelir ve masraflarını ihtiva eden bir muhasebe defteri oluşturabilseydi, büyük ihtimalle, bu kişilerin izini daha kolayca sürebilirdik. Belki o zaman Diyarbakır ve Erzurum valisi Ömer Paşa’nın gibi mataracı, tüfenkçi, delibaşı ve bölükbaşları görecek; hatta belki de 1668’de Hacı Mehmed Paşa’nın Diyarbakır’a giderken yanında tüfeklerin muhafazası için yün kılıflar götürmesinde olduğu gibi hoş ayrıntılara sahip olacaktık.⁹¹ Şimdilik sadece Osmanlı merkezli maliyesinin kitabetine hasbelkader takılan çavuş isimleriyle ve 1665 Ağustos’unda Fazıl Ahmed’in başbölükbaşılığından İstanbul’daki sekban ocağının serçeşmeliğine terfi eden Veli ile idare etmek zorundayız. Bu son örnekte Fazıl Ahmed’in başbölükbaşı

⁸⁹ Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, 349; belgenin çeviriyazı metni, 382-385.

⁹⁰ Luigi Ferdinando Marsigli, *Stato Militare dell’ Imperio Ottomanno, Incremento e Decremento del Medesimo...* Amsterdam 1732 (Einführung: Manfred Kramer, Register: Richard F. Kreutel, I, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1972), 85.

⁹¹ BOA, MAD, No. 1325, 9 ve 10.

Veli, İstanbul'daki itibarlı makam için Diyarbakır mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın başbölükbaşısı İsmail ile rekabet halindeydi. İkisi de kapıkulu ocağı içinden mutavassıtlar bulmuş gibiydi;⁹² lakin 1665 yazı itibarıyla Fazıl Ahmed Paşa'nın Osmanlı siyasetinde tasarruf ettiği iktidarın miktarı Veli'yi sekban ocağının başına geçirmeye yetmiş görünüyor. Kaldı ki, bundan iki sene evvel, 1663'te batı cephesine doğru sefere çıkıldığı tarihte yeniçeri ağalığında bulunan Salih Ağa da Fazıl Ahmed'in Şam valiliği sırasında kethüdalığını yapmış biriydi.⁹³ Bu bağlamda paşa kapıları yalnızca devletin merkezî bürokrasisi değil, Osmanlı ordu kademelerine de personel yetiştirmeye başlamıştı.

On yedinci yüzyılda ümera kapılarında istihdam edilen sekbanlar, Osmanlı ordusunun sahip olduğu toplam ateş gücünü ziyadesiyle artırdıkları gibi sefer ordularındaki piyade-süvari oranını piyadenin lehine değiştiriyorlardı. Dahası, bu sekban bölükleri, atlı savaşılar oldukları durumlarda dahi çoğunlukla *dragoon/Dröner* cinsi, yeri geldiğinde, atının sırtından inip mevzi muharebelerine, kuşatma savaşlarına ve metris çarpışmalarına katılabilen tüfekçilerden ibaret oluyorlardı.⁹⁴ Tımarlı sipahilerin geri hizmet kıtalarına kaydırıldığı bir çağda ekâbir ümeranın cebelüsü kabilinden Osmanlı ordu

⁹² SLUB, *Eb*, No. 387, 153a (evâhır-ı Muharrem 1076/3–12 Ağustos 1665).

⁹³ Yücel, *Cevâhirü't-Tevârih*, 154; Fahri Oluk, *Camiü'd-düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi, Tercüme, Metin ve Değerlendirme* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 90.

⁹⁴ Özgür Kolçak, “Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi”, *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi. Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 223-228, 231-234; Kolçak, “The Composition, Tactics and Strategy of the Ottoman Field Army at Zrínyi-Újvár and St. Gotthard (1663–1664)”, *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke: Oszmán Terjeszkedés-Európai Összefogás - La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár: Expansion Ottomane-Coopération Européenne*, ed. Tóth Ferenc vd. (Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2017), 77-83, 86-91.

saflarını dolduran sekbanlar, bu halleriyle, on yedinci yüzyıl başında iyice yükselmiş yeniçeri ortalarıyla beraber Osmanlı ordusunun çehresini esaslı biçimde değiştiriyorlardı. Temel silah tüfek haline gelmişti; askeri operasyonlar sipahi kalabalıkların dalga hücumları ya da vur kaç taktikleri yerine kısıtlı sayıdaki tüfekli askerin daha sıkı denetlendiği bölüklerde ateş gücünün hesaplanmasıyla icra ediliyordu. Ümera kapılarındaki sekbanlar ve bu arada Fazıl Ahmed Paşa'nın sekbanları Osmanlı askeri yapısının klasiğin ötesine geçmesinde birer basamağı temsil ediyorlardı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci* [KK.]. No. 1960.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci* [KK.]. No. 1957.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defterler* [MAD]. No. 1325.

OeStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA]. *Türkei I/135*, Konv. 3.

OeStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA]. *Türkei I/136*, Konv. 4.

OeStA, Kriegsarchiv [KA]. *Alte Feldakten 166*, 1665-13-Beilage.

SLUB, *Eb*. No. 387.

TSMA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi. *Defter* [TSMA.d], No. 3196.

Universität Leipzig, Bibliotheca Albertina. Vollers. No. 1025.

Kronikler

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. haz. Yücel Dağlı vd. 10 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996-2007.

Galland, Antoine. *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, şerhlerle yay. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Höltzel, Andrea. *Relatione*, Biblioteka Jagiellońska, Ital. fol. 53.

Marsigli, Luigi Ferdinando. *Stato Militare dell' Imperio Ottomanno, Incremento e Decremento del Medesimo...* Amsterdam, 1732.

Meyer, Martin. (Philemerici Irenici Elisii). *Diarium Europaeum Insertis quibusdam, maximè verò Germano-Gallo-Hispano-Anglo Polono Sueco-Dano-Belgo-Turcicis Actis Publici*. Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Wilhem Serins, 1664.

- Nihâdî. *Tarih-i Nihâdî*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Kısmı, 219.
- Oluk, Fahri. *Camiü'd-düvel, Sultan IV. Mehmet Dönemi, Tercüme, Metin ve Değerlendirme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Özkasap, Hande Nalan. *Tarih-i Nihâdî (152b-233a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Rycaut, Paul. *The History of the Present State of the Ottoman Empire, Containing the Maxims of the Turkish Polity, the most Material Points of the Mahometan Religion, their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries*. London, printed for Charles Brome, at the Gun, at the West-End of St. Paul's Church-Yard, 1686.
- Tafferner, Paul. *Der Röm. Kay. May. Leopoldi I. An Deß grossen Türcken Sultans Mehmet Cham Ottomanische Porten Anno 1665. den 25. May abgeordnete Bottschafft, Welche Ihro Hochgrafl. Excellentz, etc. Herr, Herr Walther Leßlie, deß Heil. Röm. Reichs Graff und Herr zu Pettau... denc-kwürdig verrichtet*. Wien: Leopold Voigt [1670 civarı].
- Ünlütaş, Cengiz. *Tarih-i Sultan Mehmed Han (bin) İbrahim Han*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Yücel, Abubekir Siddik. *Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Veltzé, Alois. *Ausgewaehlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall*. 4 Cilt. Wien-Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1899-1901.
- Araştırma ve Yayınlar**
- Abou-el-Haj, Rifaat Ali. "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683–1703: A Preliminary Report". *Journal of the American Oriental Society* 94/4 (1974), 438-447.
- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Aydın, Dündar. "Osmanlı Devrinde XVI. Yüzyılda Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın Bir Yıllık Bütçesi". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 8 (1997), 393-477.

- Bekar, Cumhuriyet. "The Rise of the Köprülü Household: The Transformation of the Patronage in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century". *Turkish Historical Review* 11 (2020), 229-256.
- Börekçi, Günhan (haz.). *Macaristan'da Bir Osmanlı Padişahı. Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Rûznâmesi (1596)*. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2016.
- Brummett, Palmira. "Placing the Ottomans in the Mediterranean World: The Question of Notables and Households". *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj*. ed. Donald Quataert vd. 77-96. İstanbul: ISAM Publications, 2010.
- Cevrioğlu, M. Halef. "Andrea Hölzel'in Raporuna (1664) Göre Uyvar Kuşatmasına Katılan Osmanlı Balkan Vasalları". *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2019), 35-67.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2014.
- Hathaway, Jane. "Households in the Administration of the Ottoman Empire". *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 40 (2013), 127-149.
- İnalcık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700". *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), 292-293.
- Kunt, İ. Metin. "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment". *International Journal of Middle East Studies* 5 (1974), 233-239.
- _____. *Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbekir, 1670-71*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.
- _____. "Royal and Other Households". *The Ottoman World*. ed. Christine Woodhead. 103-115. New York: Routledge, 2012.
- Kolçak, Özgür. "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi". *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi. Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*. haz. Kahraman Şakul. 217-251. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- _____. "The Composition, Tactics and Strategy of the Ottoman Field Army at Zrínyi-Újvár and St. Gotthard (1663-1664)". *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke: Oszmán Terjeszkedés-Európai Összefogás - La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár: Expansion Ottomane-Coopération Européenne*. ed. Tóth Ferenc vd. 73-92. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2017.

- Nizri, Michael. "Rethinking Center-Periphery Communication in the Ottoman Empire, the Kapı Kethüdasi". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 59 (2012), 473-498.
- Orhonlu, Cengiz. "Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle. 'Risâle-i Terceme'". *Belgeler* 4/7-8 (1967), 39-50.
- Pamuk, Bilgehan. "XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu". *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/34 (2003), 107-124.
- Ünal, Mehmet Ali. "Evliya Çelebi'ye Göre Beylerbeyinin Maiyyeti (Kapıhalkı)". *XVII. Türk Tarih Kongresi. 15-17 Eylül 2014, Ankara. Kongreye Sunulan Bildiriler (IV. Cilt-I. Kısım)*. 143-197. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Veltzé, Alois (ed.). "Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649-1666". *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs* N. F., 12. Bd. (1900), 57-170.
- Wolf, Adam. "Drei diplomatische Relationen aus der Zeit Kaiser Leopolds I", *Archiv für österreichische Geschichte* 20 (1858), 281-340.